

‘Caritas in veritate’

Moreel kompas voor solidariteit in crisistijd

door mgr. G. de Korte

In zijn sociale encycliek spreekt paus Benedictus de mens aan op zijn moraliteit. Mgr. dr. G. De Korte sprak op 3 september tijdens het symposium ‘Solidariteit en crisistijd’ in Den Haag over de krachtlijnen van de encycliek.

Al een jaar wordt het nieuws bepaald door de wereldwijde economische crisis. Aanvankelijk leek het een stevige bankencrisis in de Verenigde Staten. ‘Giftige hypotheeklen’ en andere uiterst risicovolle financiële producten waren massaal in de Amerikaanse markt gezet. Inmiddels weten wij allemaal dat de crisis als een olievlek over de wereld is gegaan. Niet alleen banken in de VS, ook financiële instellingen elders in de wereld blijken bij de crisis betrokken.

Wij beleven de snelste economische terugval sinds de jaren dertig. Nooit was de krimp van de wereldwijde economie zo groot. Regeringen hebben met gecoördineerde maatregelen een ineensstorting van het mondiale financiële stelsel voorkomen. De omvang van de opgebouwde schulden was zo groot geworden dat hele naties in de afgrond dreigden te worden gestort. We kennen IJsland als tragisch voorbeeld. Permanente controle van de financiële wereld en publieke verantwoording blijken onontbeerlijk te zijn geworden. Wij weten dat inmiddels miljarden zijn verdampt en miljoenen arbeidsplaatsen verloren zijn gegaan. Een en ander klinkt abstract, maar betekent natuurlijk een zee van lijden. Vooral voor mensen in het zuiden van de wereld slaat de crisis hard en onbarmhartig toe.

Wachten op herstel of nieuwe kansen?

Wij kunnen over de crisis spreken als een dramatische maar tijdelijke inzinking, passend bij de kapitalistische productie- ordening. Dat betekent dan het verlies nemen en wachten tot een herstel gaat komen. Wij kunnen diezelfde crisis echter ook zien als een kans. Een kans tot bezinning over onze nationale en internationale economische orde. Een kans om te komen tot heilzame correctie en vernieuwing. Een kans om te komen tot een meer duurzame en solidaire wereldorde.

Ik wil het denken over een meer solidaire samenleving belichten vanuit een analyse van het meest actuele document van het katholiek sociaal denken: de encycliek *Caritas in veritate* die paus Benedictus XVI begin juli publiceerde. Deze verscheen, met vertraging, bij gelegenheid van de 40ste verjaardag van de encycliek *Populorum progressio* van paus Paulus VI uit 1967. De beschreven kredietcrisis is mede schuldig aan de vertraging. De encycliek is compact geschreven en heeft bij tijd en wijle een hoog abstractieniveau. Intensief lezen en studeren is nodig om de rijkdom los te pellen.

‘Societas perfecta’

Welke lijnen zijn er te ontdekken binnen de traditie van het katholiek sociaal denken, vooral rond de notie van solidariteit? Na de Franse Revolutie (1789) zien we een scherpe antithese tussen de Kerk en de moderne samenleving. De beginselen van de Revolutie worden radicaal afgewezen. Dit antirevolutionaire denken blijft binnen de Kerk bestaan

tot ver in de 20ste eeuw. De Kerk heeft zowel het liberalisme als het marxisme fel bestreden. Zij ziet de ontwrichtende gevolgen van het liberale kapitalisme en wijst een blind vertrouwen op de vrije markt af. Tegelijk wijst zij ook de klassenstrijd af en kiest voor een harmonische verbinding van de verschillende maatschappelijke geledingen. Juist vanuit een geest van solidariteit wordt gestreefd naar verzoening van maatschappelijke tegenstellingen en het behoud van sociale vrede. De eeuwenoude *societas perfecta*-gedachte speelt hierbij een grote rol.

Onrechtvaardige wereldverhoudingen

Na de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie komen de onrechtvaardige wereldverhoudingen steeds scherper in beeld. In kerkelijke documenten wordt solidariteit steeds meer betrokken op internationale ontwikkeling, vrede en menselijke vooruitgang (vgl. *Populorum Progressio*, 1967). De katholieke Kerk komt op voor een universele broeder- en zusterschap (*caritas fraternae; coniunctio humanis; concensio humanis*). Alle mensen zijn kinderen van één Vader en horen principieel bij elkaar. Ieder mens is lid van de universele familia dei. Mensen zijn voor elkaars geluk en liefde geschapen en niet om van elkaar te profiteren en elkaar in het verderf te storten. De katholieke sociale leer geeft steeds duidelijker aan dat er geen duurzame en heilzame ontwikkeling mogelijk is als te scherpe sociale en economische tegenstellingen blijven bestaan (*Mater et magistra*, 157).

Ieder economisch stelsel wordt beoordeeld op de consequenties voor de waardigheid van de mens als beelddrager Gods en het bevorderen van het bonum commune, het algemeen welzijn.

Humanisering van de arbeid en het tegengaan van sociale ongelijkheid zijn thema's die steeds weer in kerkelijke documenten terugkeren.

De Kerk vraagt om persoonlijke bekering en het wijzigen van levenspatronen waardoor meer recht wordt gedaan aan intermenselijke solidariteit. Zij ziet de mens als gemeenschapswezen verantwoordelijk voor de ander maar ook voor de opbouw van kleine en grotere samenlevingsverbanden. Juist de solidariteit met de armen en de kwetsbaren moet centraal staan. In kerkelijke documenten wordt gesproken over de voorkeursoptie voor de armen.

Het is een belangrijke opdracht voor de Kerk om iedere politieke vormgeving van de solidariteit kritisch te wegen. De maatschappelijk georganiseerde solidariteit moet recht doen aan de wederzijdse afhankelijkheid van mensen. Tegelijk moet deze maatschappelijk georganiseerde solidariteit recht doen aan de mogelijkheid van volwaardige participatie.

Actualisering

In het licht van nieuwe ontwikkelingen als globalisering, milieudreiging en snelle technologische vernieuwingen geeft paus Benedictus een actualisering van het katholiek sociaal denken. Benedictus XVI wordt door vriend en vijand gezien als een theoloog van naam. En dat laat hij ook in deze encycliek weer zien. Hij geeft een theologische en filosofische fundering van de sociale leer van de Kerk. De naam *Caritas in veritate*, Waarheid in liefde, is gekozen om duidelijk te maken dat sociale problemen alleen menselijker en rechtvaardiger kunnen worden opgelost vanuit de liefde. Liefde is bij de paus geen gevoel of mooie ervaring maar de bereidheid om de ander echt te ontmoeten en

te erkennen dat wij allen tot één mensenfamilie behoren. Liefde en waarheid zijn, zo schrijft de paus, in de Heilige Schrift verbonden met God en Jezus Christus, God is liefde, Jezus Christus is de waarheid in persoon.

De drie-ene God is de eerste en de laatste. Vandaar de grote nadruk in de encycliek op het gavekarakter van het leven dat ook in de sociale en economische verbanden zichtbaar zou moeten worden. Vanuit ontvangen goddelijke liefde kunnen wij liefde geven. Vanuit ontvangen gerechtigheid, kunnen wij gerechtigheid realiseren (paragraaf 34). Het motief van de gave, het gratuite, impliceert dat er in economisch opzicht meer is dan alleen winst. De economie zou gericht moeten zijn op het algemeen welzijn.

Een humanisme vanuit God

Wij raken hier een belangrijke theologische overtuiging van paus Benedictus. De solidariteit van Godswege in Jezus Christus inspireert ons mensen tot solidariteit met elkaar. De paus staat met zijn denken voluit in de traditie van een integraal of christelijk humanisme: een humanisme vanuit God (vgl. slotbeschouwing van de encycliek). In dit humanisme gaat het niet om de individuele mens, het eigen ik. Het christelijk of integraal humanisme plaatst de mens binnen de verbanden waarin hij pas echt mens wordt: de band met God en de band met de medemens.

Niet de structuren, maar de mens

De paus denkt niet primair in structuren maar vanuit de mens als persoon met een morele verantwoordelijkheid. Aartsbisschop Reinhard Marx, de aartsbisschop van München, heeft de encycliek daarom een *moralisches Ausrufezeichen* genoemd. De mens vormt het centrum en doel van de economie (paragraaf 25). Een en ander impliceert een grote verantwoordelijkheid voor politici, ondernemers en vakbonden voor het algemeen welzijn (paragraaf 71).

Zo kort voor Prinsjesdag wil ik herinneren aan een oproep die mgr. Punt en ikzelf eerder dit jaar hebben gedaan aan onze regering. Juist de huidige wereldwijde crisis mag onze inzet voor armen in eigen land en de wereld niet verzwakken. Globaal 10% van de Nederlandse bevolking hoort tot de onderklasse. In het zuiden van onze wereld moeten honderden miljoenen mensen het meest noodzakelijke ontberen. Juist nu kan de encycliek ook voor onze Nederlandse politici een moreel kompas zijn om in een tijd van crisis solidair te blijven met de armen in eigen land en in onze wereld.

Een duurzame, op de toekomst gerichte en solidaire wereldsamenleving lijkt alleen te realiseren als meerdere ontwikkelingen worden ingezet. Ik noem: een verandering van consumptiepatronen in de westerse wereld; een herverdeling van goederen; en een verhoging van die productie, die juist de vele armen van onze wereld een meer waardig bestaan kan geven.

Een dubbel spoor van geweten en hart

Een en ander is niet gemakkelijk te realiseren. Mensen, ook christenen, laten een eenmaal bereikt welvaartsniveau niet gemakkelijk los. Hier wreekt zich ook dat mensen op microniveau niet goed kunnen overzien wat hun consumptie en productiegedrag maar ook hun beleggingsbeleid en energieverbruik op macroniveau impliceert. Ik zie dus een dubbel spoor. Enerzijds het aanspreken van het menselijk geweten en de bekering van het hart. Maar anderzijds ook het sturen van het gedrag door gerichte wetgeving. Vanuit de

gesignaleerde spanning tussen microgedrag en macrogevolgen kan ook democratische dwang nodig zijn. Ik gebruik deze uitdrukking met de nodige schroom. Maar na open en uitgebreide debatten kan het parlement, via wetten, gedrag uitlokken dat meer duurzaam en solidair is. Uiteindelijk moet de bevolking van de westerse wereld, ook ons eigen Nederland meer solidair en minder milieubelastend gaan leven.

Integrale ontwikkeling

De paus heeft in zijn encycliek grote aandacht voor de globalisering. Hij beziet deze ontwikkeling niet bij voorbaat negatief of veroordelend. Juist hier biedt de huidige crisis een kans. Globalisering is niet verkeerd, maar de wijze waarop mensen de globalisering gestalte geven, vraagt om morele keuzes. Paus Benedictus houdt een hartstochtelijk pleidooi voor een totale of integrale ontwikkeling. Zowel politiek, als sociaal, als economisch, maar ook cultureel en ecologisch. Hij spreekt over het belang van internationale samenwerking.

De paus schrijft over de mensenfamilie (paragraaf 53) en over een familie van naties (paragraaf 67). In het voetspoor van paus Paulus VI pleit Benedictus voor de ontwikkeling van een politieke wereldautoriteit. Dit spreken stuit op scepsis bij meerdere waarnemers. Is de paus op dit punt niet wereldvreemd en naïef? Wij leven in een wereld met een kleine 200 nationale staten. Het internationaal recht is vooral na 1945 wel ontwikkeld maar nog steeds uitermate broos. Als de belangen van de machtige naties in het geding zijn, blijkt internationaal recht nogal eens louter papier. De paus raakt hier een spannende zaak.

Micro-ethische keuzen

Opvallenderwijs maar niet onverwacht verbindt de paus macro-ethische thema's als de inzet voor gerechtigheid, de inzet voor mensenrechten en de bestrijding van de honger in de wereld met de micro-ethische keuzen van de Kerk. Tussen de grote sociale vragen en medisch-ethische vragen bestaat een nauwe samenhang. Juist zo komt opnieuw een integraal humanisme in beeld. De Kerk komt op voor een cultuur van het leven. Een en ander impliceert de bescherming van de mens vanaf de conceptie tot de natuurlijke dood. In zijn encycliek verbindt de paus zo vragen rond menselijke seksualiteit met de inzet voor sociale gerechtigheid. De paus ziet een nauwe relatie tussen de *Humanökologie* en de *Umweltökologie* (paragraaf 51).

Christelijk humanisme

In zijn encycliek houdt onze paus een hartstochtelijk pleidooi voor een christelijk humanisme. Het katholiek sociaal denken is per definitie kritisch over de inrichting van de samenleving. Vaak zal de stem van de Kerk dan ook een tegenstem zijn. De menselijke waardigheid en het gemeenschappelijk welzijn zijn in de huidige maatschappelijke constellatie immers niet altijd veilig gesteld. Gods Geest wil de concrete, voorlopige maatschappelijke gestalten steeds weer verbreken. Altijd weer is het voltooid Koninkrijk van God het lonkend perspectief. Uiteindelijk gaat het om de vraag of de mens in al zijn aspecten wordt gediend. Met de woorden van de paus: de mens is centrum en doel van de economie, de mens in gemeenschap, in relatie. Het ontwerpen van een meer solidaire en duurzame wereldorde vraagt om gezamenlijke aanpak. Regeringen, markt- partijen en het maatschappelijk middenveld worden

aangesproken op hun verantwoordelijkheid. Ik situeer onze Kerk binnen het maatschappelijk middenveld. Als sacrament voor de wereld kan zij haar stem doen klinken.

Met zijn encycliek *Caritas in veritate* wil paus Benedictus Rooms-katholieke christenen en alle mensen van goede wil een moreel kompas aanbieden. De Kerk oriënteert zich daarbij op vele eeuwen van wijsheid over God, mens en maatschappij.

Verantwoordelijk schepsel

De mens als vrij en verantwoordelijk schepsel wordt door de paus op zijn moraliteit aangesproken. Het gaat om de opbouw van een 'beschaving van liefde' (paus Paulus VI). Een christen die leeft vanuit de liefde en waarheid die God zelf is, wordt uitgedaagd om het eigen bestaan in liefde en waarheid gestalte te geven. Vanuit geschonken liefde kan de mens komen tot gevende liefde. Op sociaal niveau krijgt die liefde gestalte in gerechtigheid.

Ons christelijk werken aan een minder onrechtvaardige wereld komt overigens niet voort uit een naïef optimisme. De Kerk weet immers van menselijke gebrokenheid en zondigheid. Het is de Heer zelf die voorkomt dat de onrechtvaardigheid van de geschiedenis het laatste woord heeft. Vanuit een bijbels realisme weet iedere christen dat al ons werken stukwerk blijft, altijd fragmentarisch en bedreigd. Maar ons leven staat onder Gods belofte. Al onze inzet voor het Koninkrijk zal de Heer tot voltooiing brengen.